

PENSIJŲ REFORMA LIETUVOJE: ŽINGSNIS Į PRIEKĮ, DU – ATGAL

ĮVADAS

Valstybinio pensijų draudimo sistema Lietuvoje susiduria su sisteminėmis problemomis: pensijos yra vienos mažiausių Europos Sąjungoje, o dažnos pensijų modelio pertvarkos ir neaiški ateities perspektyva lemia žemą visuomenės pasitikėjimą sistemos ilgalaikiškumu ir tvarumu.¹

Nors pasaulyje egzistuojančios pensijų sistemos tarpusavyje itin skiriasi, daugelyje Europos valstybių pensijų sistemoms kylantys iššūkiai yra gana panašūs: sparčiai senėjanti visuomenė, ilgėjanti gyvenimo trukmė ir dėl to ryškėjantys einamaisiais mokėjimais² grįstų sistemų trūkumai.

Siekiant užtikrinti pensijų tvarumą ir adekvatumą Pasaulio bankas, EPBO bei Europos Parlamentas remia daugiapakopių pensijų sistemos modelių vystymą. Pagrindiniu daugiapakopio modelio privalumu įvardijama tai, kad taip užtikrinamas pensijų sistemų stabilumas bei geriausia įmanoma būsimųjų pensininkų pakeitimo norma – santykis tarp gaunamos pensijos ir buvusio atlyginimo.³

Remdamiesi tarptautiniuose tyrimuose naudojamais pensijų sistemų analizės kriterijais – sistemos tvarumą, pensijų pakankumą bei pensijų sistemos aprėptį ir paskatas dalyvauti pensijų kaupime – įvertinome Lietuvos pensijų sistemą ir 2018 m. svarstomus jos pakeitimus.

1. Dabartinė pensijų sistema

Siekiant užtikrinti sistemos tvarumą, pakankamas senatvės pensijas ir paskatinti ekonomikos augimą privačiuose fonduose kaupiamomis ir investuojamomis lėšomis, Lietuva 2000 m. numatė pertvarkyti senatvės pensijų draudimo sistemą į daugiapakopę. Tuomet buvo keliamas tikslas, kad palaipsniui bus keičiamas privalomosios socialinio draudimo dalies finansavimo būdas – „nuo finansavimo einamosiomis įmokomis pereinama prie kaupiamojo.“⁴

2004 m. įsigaliojusi trijų kaupimo pakopų sistema atitiko šį siūlymą. I pakopa – einamojo finansavimo valstybinio socialinio draudimo sistema, II-oji – papildomas kaupimas senatvei, grįstas asmens sprendimu pervesti dalį socialinio draudimo įmokų ne „Sodrai“, o į savo sąskaitą pasirinktame pensijų fonde,

¹ SEB Pasirengimo pensijai rodiklis www.seb.lt/naujienos/2018-03-01/seb-tyrimas-diskusijos-apie-reforma-neigiamai-veikia-lietuvos-gyventoju

² PAYG (ang. Pay-As-You-Go) pensijų modelis, kuriame pensijos mokamos iš dirbančiųjų sumokamų mokesčių ir socialinio draudimo įmokų.

³ Pension Systems and Reform Conceptual Framework <http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Pensions-DP/0824.pdf>

⁴ LR Vyriausybės nutarimas dėl Pensijų reformos koncepcijos, IV. 17. www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.88B45ED5A880

III-oji – papildomas savanoriškas kaupimas privačiuose III-osios pakopos pensijų fonduose.

1.1. Sistemos tvarumas

Pensijų sistemos tvarumą vertiname trimis tarpusavyje susijusiais kriterijais, kuriuos savo analizėse naudoja ir Pasaulio bankas. Trumpalaikis sistemos tvarumas rodo tai, ar „Sodros“ biudžete pakanka lėšų einamiesiems mokėjimams padengti.

Ilgalaikis sistemos tvarumas rodo, ar dabartinis pensijų sistemos modelis bus atsparus numatomiems sociodemografiniams ir ekonominiais pokyčiams.

Sistemos nuspėjamumas rodo, ar pagrindiniai sistemos parametrai yra dažnai keičiami, ar yra apibrėžti įstatymu bei galioja kiti saugikliai, apsaugantys pensijų modelį nuo politinės rizikos.

Trumpalaikis tvarumas

„Sodra“ yra finansuojama iš dirbantiesiems privalomų socialinio draudimo įmokų. Didžioji dalis – apie 73 proc. – „Sodros“ išmokų yra visų rūšių pensijų išmokos. Pastaruoju metu „Sodros“ biudžetas turi perviršį – 2017 m. įplaukos viršijo bendras išmokas 106,7 mln. Eur. Visgi net 8 metus iš eilės, nuo 2008 m. iki 2015 m.,

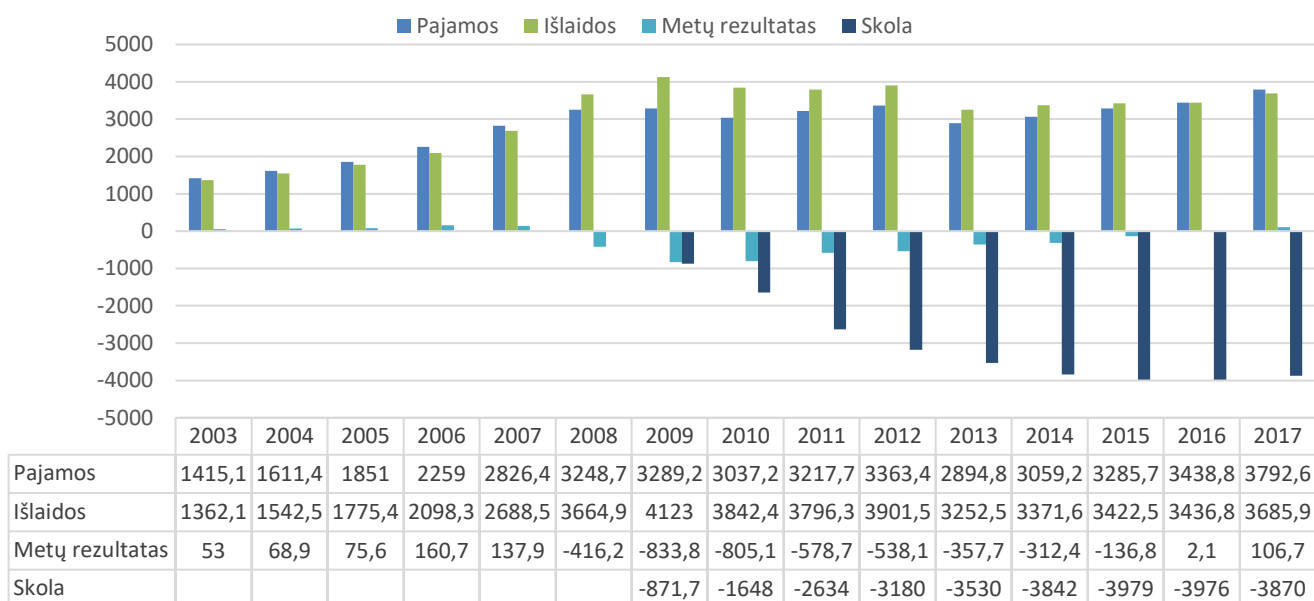
„Sodros“ biudžetas buvo deficitinis, o 2008 ir 2009 m. deficitas siekė daugiau nei po 20 proc. nuo visų išlaidų kasmet, nors vėliau buvo didinamas įmokų tarifas ir mažinamas išmokų dydis (1 pav.).

Dar 2008 m. pradžioje, prieš pat ekonomikos nuosmukį, bazinis pensijos dydis ir kitos išmokos buvo padidintos apie 17 proc. Jei to nebūtų buvę, paskesnių metų „Sodros“ biudžeto deficitas būtų apie 300 mln. Eur mažesnis.

Kitoms socialinio draudimo rūšims finansuoti yra panaudojama daugiau lėšų, nei surenkama – tam „Sodra“ panaudoja dalį pensinio socialinio draudimo įmokų perviršio. Pensijų draudimo dalis „Sodros“ biudžete turi perviršį jau nuo 2014 m., o 2017 m. duomenimis, pensijų socialinio draudimo įmokų buvo surinkta net apie 11 proc. daugiau, nei išmokėta. Toks persikirstymas „Sodros“ biudžete nuslepia tikrąją įmokų paskirtį ir parodo, kad įmokų tarifas ir išmokų dydis kiekvienai draudimo rūšiai nėra adekvačiai susietas.

Valstybės kontrolė yra ne kartą pastebėjusi, kad „Sodra“ viešosioms įstaigoms neskaičiuodavo delspinigių už ne laiku gaunamas įmokas, taip nevienodai traktuodama draudėjus ir blogindama fondo finansinius rezultatus.⁵

1 pav. VSDF biudžeto pajamos, išlaidos, rezultatas ir skola (mln. Eur.)

Šaltinis: „Sodra“

⁵ Valstybės kontrolės valstybinio socialinio draudimo ataskaita, paskelbta 2017-09-29

[http://www.sodra.lt/uploads/documents/files/Ataskaita_SODRA\(2\).pdf](http://www.sodra.lt/uploads/documents/files/Ataskaita_SODRA(2).pdf), 5 psl.

2017 m. pabaigoje „Sodra“ turėjo daugiau nei 3,6 mlrd. Eur skolų, iš kurių apie 92 proc. buvo valstybės biudžetui, o 8 proc. privatiems bankams. 2017 m. pabaigoje buvo priimtas sprendimas „Sodros“ skolą perkelti į valstybės biudžetą ir pridėti prie bendros valstybės skolos, kuri šiuo metu siekia apie 17 mlrd. Eur.

2017 m. socialinio draudimo pensijų dalies perviršis siekė 388,7 mln. Eur. Šių lėšų pakaktų padvigubinti pervedamą socialinio draudimo tarifo dalį į II-ąją pakopą nuo 2 iki 4 proc. arba padidinti kiekvienam senatvės pensijos gavėjui gaunamą pensiją maždaug 55 Eur.

Ilgalaikis tvarumas

Demografinės tendencijos kelia rimtą iššūkį Lietuvos pensijų sistemai. Gyventojų skaičiaus mažėjimas, ilgėjanti gyvenimo trukmė ir numatomi nežymiai besikeičiantys gimstamumo rodikliai lems, kad santykis tarp 65 m. ir vyresnių asmenų su dirbančiais asmenimis iki 2030 m. padidės labiausiai Europos Sąjungoje, nuo 39 proc. iki 63,8 proc.⁶

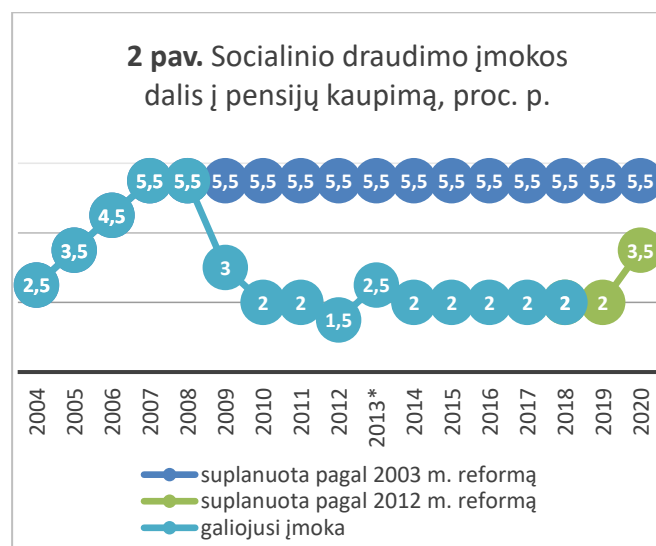
Prognozuojama, kad dėl šių veiksnių iki 2060 m. bendros išlaidos pensijoms nuo BVP tolygiai augs ir gali siekti 12,1 proc. Tai bus didžiausias rodiklis lyginant su kitomis Baltijos šalimis (Estijoje – 7,7 proc., Latvijoje – 5,9 proc.).⁷ Šiuo metu viešųjų finansų išlaidos pensijoms mokėti siekia apie 6,88 proc. nuo metinio BVP, taigi spaudimas viešiesiems finansams pensijų srityje gali beveik padvigubėti. Jei pensijų sistemoje einamaisiais mokėjimais grįsta dalis nemažės, siekiant užtikrinti sistemos tvarumą sprendimų priėmėjai turės rinktis iš šių nepatrauklių alternatyvų: didinti socialinio draudimo įmokas, mažinti pensijų išmokas, radikaliai perskirstyti valstybės biudžeto išlaidas didinant pensijų išmokoms reikalingą dalį arba ilginti pensinį amžių.

Lietuva nuo 2010 m. iki 2026 m. palaipsniui ilgina pensinį amžių tiek vyrams, tiek moterims iki 65 metų. Nors tai padeda sutaupyti didelę dalį viešųjų finansų, taip iš esmės yra atidedamas einamaisiais mokėjimais grįstos sistemos problemų sprendimas. Be to tai

atskleidžia vieną pagrindinių valstybinės pensijų sistemos ydų – vienašališkas sąlygų keitimas ir neapibrėžtumas nebūtų įmanomas privačiu kaupimu grįstoje sistemoje.

Nuspėjamumas

Lietuvos pensijų sistema yra menkai nuspėjama dėl keleto priežasčių. Visų pirma, pensijų reformos pradžioje numatytas 5,5 procentinių punktų iš socialinio draudimo įmokų pervedimas į II-osios pakopos fondus galiojo tik dvejus metus. Nors pensijų kaupimo modelis yra nustatomas įstatymu, iš viso II-osios pakopos kaupimo formulė buvo pertvarkyta net 5 kartus, o šių pertvarkymų metu buvo numatyti 9 skirtingi įmokų į pensijų fondus tarifai (2 pav.).

*Nuo 2013 m. įsigaliojo trinarė pensijų kaupimo formulė (2+2+2). 2012 m. Konstitucinis Teismas pripažino, kad įmokų tarifų sumažinimas „nepagrįstai pažeidė asmenų, dalyvaujančių pensijų kaupimo sistemoje, konstitucines teises ir teisėtus lūkesčius“.⁸ Tuomet buvo sukurta trijų dalių II-osios pakopos kaupimo formulė. Norint kaupti daugiau, galima pasirinkti mokėti 2 proc. įmoką nuo savo atlyginimo, tuomet valstybė skiria 2 proc. nuo šalies vidutinio darbo užmokesčio (VDU) dydžio subsidiją (2+2+2). Nuo 2020 m. „Sodros“ įmokų dalį, pervedamą į privatų pensijų kaupimą, numatyta padidinti iki 3,5 proc.

⁶ Europos Komisija The 2018 Ageing Report https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip065_en.pdf, 64 psl.

⁷ Eurostat ilgalaikė išlaidų pensijoms nuo BVP prognozė <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00153>

⁸ www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta122

Vienas iš dažniausiai naudojamų pensijų sistemų saugiklių – pensijų ar atskirų jų dalių indeksavimas, tačiau jis vertinamas nevienareikšmiškai. Viena vertus, tai didina sistemos nuspėjamumą, tačiau prieštarauja einamaisiais mokėjimais grįstos sistemos logikai – joje išmokų turėtų būti iš esmės tiek, kiek yra surenkama įmokų. Kadangi įmokos priklauso nuo dirbančiųjų darbo užmokesčio, jų turėtų pakakti adekvačioms pensijų išmokoms užtikrinti.

Šiuo metu taikoma dviejų dalių senatvės pensijos skaičiavimo metodika: pensijos dydis nustatomas pagal bendrąją ir individualiąją dalis. Bendroji dalis apskaičiuojama pagal asmens sukauptą stažą, individualioji – pagal buvusio darbo užmokesčio dydį, jį verčiant į apskaitos vienetus. 2018 m. patvirtintas pensijų didinimo indeksavimas, kuris numato, kad pensijų didinimas susiejamas su septynerių metų darbo užmokesčio fondo augimu.

Tokie indeksavimo pokyčiai labai nedaug padidina pensijų draudimo nuspėjamumą, nes bazinės pensijos dydis, kuriuo remiantis apskaičiuojama pensija, yra tvirtinamas Vyriausybės nutarimu. Todėl net ir indeksuota sistema bus stipriai priklausoma nuo politinių sprendimų. Taip pat pensijų didinimo indeksavimas gali turėti neigiamos įtakos „Sodros“ biudžeto tvarumui ekonominio nuosmukio metu. Jomis įtvirtinama, kad augant VDU pensijos didės, tačiau mažėjant VDU jos nemažės. Nėra aišku, iš kokių lėšų ekonominio nuosmukio metu turės būti padengtas susidaręs trūkumas.

1.2. Pensijų pakankamumas

Pagrindinis pensijų sistemos tikslas – pensijų gavėjams užtikrinti kuo aukštesnę pakeitimo normą, kartu

išlaikant pakankamą pajamų lygį stokojantiems pensininkams. Pensijų pakankamumas čia suprantamas kaip *sąžiningas* abiejų prieš tai minimų tikslų suderinimas, nepaliekant nepagrįstų išimčių pensijų sistemoje.

Pensijų pakeitimo norma

Pensijų pakeitimo norma Lietuvoje yra viena mažiausių Europos Sąjungoje: ji siekia apie 45 proc. Nors nuo 2008 m. ji paaugo apie 2 procentinius punktus, lieka gerokai žemesnė, nei Europos Sąjungos valstybių vidurkis (55 proc.)⁹

Daugiapakopis pensijų modelis turi teigiamą įtaką pensijų pakeitimo normai. Tose EPBO valstybėse, kuriose privatus kaupimas senatvei yra privalomas, kaupimo dalis lemia apie 12 procentinių punktų didesnę pakeitimo normą, o įskaičiuojant dar ir savanoriško kaupimo rezultatus pakeitimo norma tampa didesnė apie 18 procentinių punktų.¹⁰ Lietuvos banko atliktas matematinis pensijų sistemos modeliavimas parodė, kad pensijų kaupimu grįsta sistema trumpuoju laikotarpiu sumažina „Sodros“ įplaukas, tačiau ilgesnio laikotarpio perspektyvoje tampa pigesnė, kartu padarydama reikšmingą teigiamą įtaką šalies gyventojų pajamų lygiui senatvėje.¹¹

Pensijos yra pats intensyviausias pajamų perskirstymo instrumentas Lietuvoje,¹² nes pakeitimo norma labai skiriasi lyginant skirtingai uždirbusius asmenis. Mažai uždirbusių asmenų¹³ vidutinė pakeitimo norma bus net apie 13 procentinių punktų didesnė už vidutiniškai uždirbusiųjų, o santykinai daugiau uždirbusių asmenų¹⁴ pakeitimo norma bus beveik 17 proc. mažesnė, nei gavusių vidutinį atlyginimą. Pagal šį rodiklį Lietuvoje mažai uždirbusiųjų žmonių pensijų pakeitimo norma

⁹ Pensijų pakeitimo normą galima skaičiuoti keliais skirtingais būdais. Šiuo atveju naudojamas rodiklis – agreguota pakeitimo norma (angl. Aggregate income replacement ratio) – tai santykis 65-74 m. amžiaus žmonių vidutinių pajamų iki mokesčių su 50-59 m. amžiaus grupės vidutinėmis pajamomis iki mokesčių. Duomenų šaltinis: European Commission „Pension Adequacy Report“, vol. I, 47 psl.

(<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8084&furtherPubs=yes>)

¹⁰ OECD Pensions at a Glance 2017, 102 psl.,

(www.oecd.org/pensions/oecd-pensions-at-a-glance-19991363.htm)

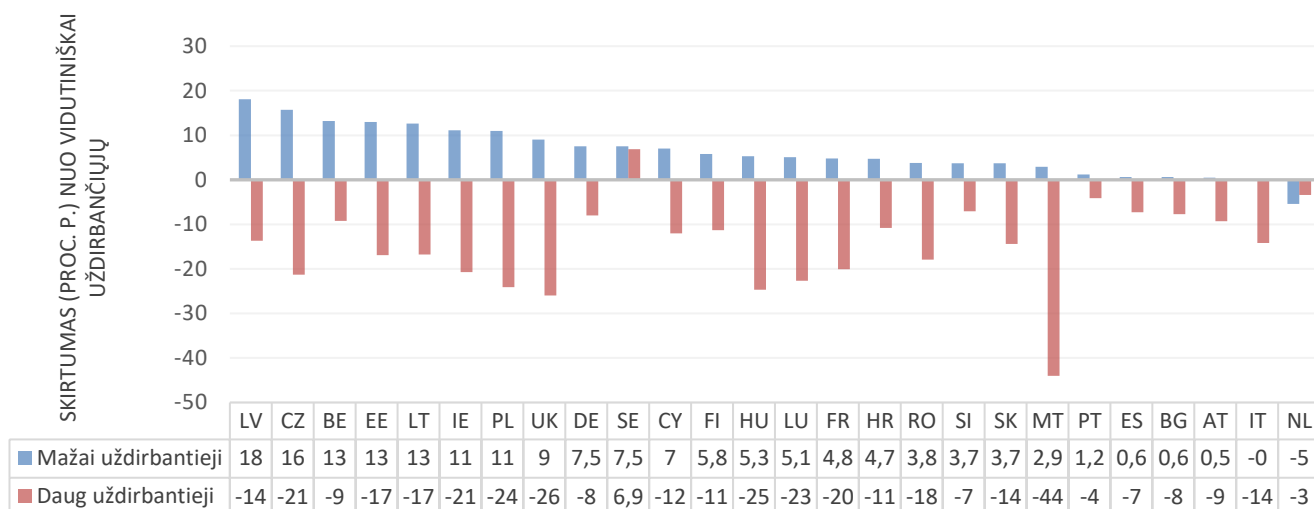
¹¹ Lietuvos banko tyrime buvo modeliuojama 2012 m. patvirtinta ir dabar galiojanti kaupimo formulė 2+2+2 įvertinat iš soc. draudimo mokesčių pervedamos dalies padidinimą nuo 2020 m. iki 3,5 proc. www.lb.lt/uploads/documents/files/news/pensiju_sistemos_mod_eliavimas_2013_03_301.pdf

¹² European Commission „Pension Adequacy Report“, vol. II, 147 psl.

¹³ Asmenys, kurių atlyginimas yra mažiau nei 66 proc. Vidutinio darbo užmokesčio.

¹⁴ Asmenys, kurių atlyginimas karjeros pradžioje atitiko Vidutinį darbo užmokesčių ir nuolatos didėjo tiesine progresija iki 200 proc. Vidutinio darbo užmokesčio.

3 pav. Teorinės pensijų pakeitimo normos* skirtumai nuo valstybės vidutiniškai uždirbančiojo pakeitimo normos, proc. p.

* Teorinė pakeitimo norma (angl. *Theoretical replacement rate*) matuojama lyginant santykį tarp pirmųjų metų pensijos ir asmens pajamų likus metams iki pensinio amžiaus po mokesčių. Šaltinis: *Pension Adequacy Report*, Europos Komisija.

gali siekti beveik 63 proc., o daug uždirbusių – šiek tiek daugiau nei 38 proc. (3 pav.)

Pakeitimo normai ir visos daugiapakopės sistemos veiksmingumui įtakos turi ir pensijų fondų administravimo mokesčiai bei fondų grąža. Lietuvoje veikiančios pensijų fondai sugebėjo užtikrinti spartesnę turto augimą nei infliacijos tempas: per 10 metų laikotarpį (2006-2016 m.) Lietuvoje vidutinė metinė fondų grąža siekė 5,1 proc. ir pastaraisiais metais buvo didesnė nei EPBO šalių vidurkis.¹⁵

Lietuvos bankas pažymi, kad Lietuvoje veikiančioms fondams taikomos griežtos reguliavimo taisyklės, o maksimalūs nustatyti atskaitymai nuo turto yra mažiausi Baltijos šalyse.¹⁶ Norint užtikrinti kuo optimalesnę fondų grąžą, reikalingas toks reguliavimas, kuris užtikrintų konkurenciją fondų rinkoje. Šiuo metu pastebima neigiama tendencija, kuomet pensijų fondų valdytojų skaičius Lietuvoje per 15 metų nuo 14 sumažėjo iki 5.

Kokio dydžio įtaką Lietuvos gyventojų pensijoms ateityje turės privačiuose fonduose sukauptos lėšos,

parodo šiuo metu ten sukaupto turto dydis. Lietuvoje II-oje pakopoje kaupiančių asmenų turtas 2017 m. duomenimis sudarė 2,49 mlrd. Eur¹⁷ arba apie 6,7 proc. nuo šalies BVP. Nors dauguma Vidurio ir Rytų Europos valstybių daugiapakopės sistemos modelio reformas pradėjo panašiu metu, tai yra antras mažiausias rodiklis tarp visų Vidurio ir Rytų Europos valstybių po Vengrijos. Latvijoje pensijų fonduose sukauptas turtas siekia 10,2 proc. nuo BVP, Estijoje – 13,8 proc. nuo BVP. Lyginant su kitomis valstybėmis, akivaizdu, kad pensijų kaupimo dalis turi pakankamai erdvės augti. Vidutinis pensijų fondo dydis Lietuvoje taip pat yra mažiausias tarp Baltijos valstybių, todėl yra sunku pasinaudoti masto ekonomijos teikiama nauda.¹⁸

Gerokai mažiau turto nei II-oje pakopoje yra sukaupta III-ojoje. Nors 2013-2016 m. jis daugiau nei padvigubėjo, bendra turto vertė siekia tik 97 mln. Eur. Kai kuriuose III-osios pakopos pensijų fonduose valdomo turto vertė nesiekia nė 1 mln. Eur.¹⁹

¹⁵ OECD Pensions Markets in Focus, 16 psl.

www.oecd.org/pensions/private-pensions/Pension-Markets-in-Focus-2017.pdf.

¹⁶ Lietuvos bankas „Pensijų sistema Lietuvoje: iššūkiai ir galimos politikos priemonės“, 17 psl., www.lb.lt/leidiniai/pensiju-sistema-lietuvoje-issukiai-ir-galimos-politikos-priemones

¹⁷ Pensions Europe, Pension Fund Statistics 2017, <https://www.pensionseurope.eu/system/files/PensionsEurope%20statistics%202017%20-%20Explanatory%20note.pdf>

¹⁸ Lietuvos bankas „Pensijų sistema Lietuvoje: iššūkiai ir galimos politikos priemonės“, 18 psl.

¹⁹ Lietuvos banko pateikiama informacija.

Pensininkų skurdo lygis

Lietuvoje pensininkai skursta labiau nei kitų amžiaus grupių asmenys ir tai yra priešinga tendencija, nei Vakarų Europos valstybėse. Didelį materialinį nepriteklių (angl. *severe material deprivation*) tarp vyresnių nei 65 m. amžiaus žmonių Lietuvoje patiria 16,2 proc. asmenų (visų amžiaus grupių vidurkis – 12,4 proc.), bet nuo 2012 m., kuomet siekė 24,2 proc., šis rodiklis kasmet mažėja. Pastebėtina, kad ne vien pajamų lygis, tačiau ir namų ūkių išlaidų struktūra turi įtakos skurdo rodikliams. Net 96 proc. vyresnių nei 65 m. amžiaus Lietuvos gyventojų gyvena sau priklausančiuose būstuose, kai visų ES gyventojų dalis yra gerokai mažesnis ir siekia 76 proc.²⁰

Dėl to, norint užtikrinti efektyvų paramos labiausiai stokojantiems teikimą, papildomoms išmokoms būtina atsižvelgti į asmens gaunamas kitas pajamas ir turimą turtą. Lietuvoje ne visoms pensijų rūšims, kurių tikslas yra padėti prasčiausioje padėtyje esantiems pensininkams, taikomas pajamų ir turto testas. Taip valstybės lėšos yra panaudojamos neefektyviai ir skiriamos ne tiems, kam labiausiai reikia.

Nepagrįstos pensijų privilegijos

Šalia senatvės ir kitų rūšių socialinio draudimo pensijų egzistuoja didelė valstybinių pensijų sistema, kuri laikytina nepagrįsta tam tikrų grupių privilegija. Valstybinės pensijos, dauguma atvejų, nėra niekaip susietos su įmokomis ir finansuojamos tiesiai iš valstybės biudžeto, o jos gavėjų ratas siekia daugiau nei 105 tūkst. asmenų²¹.

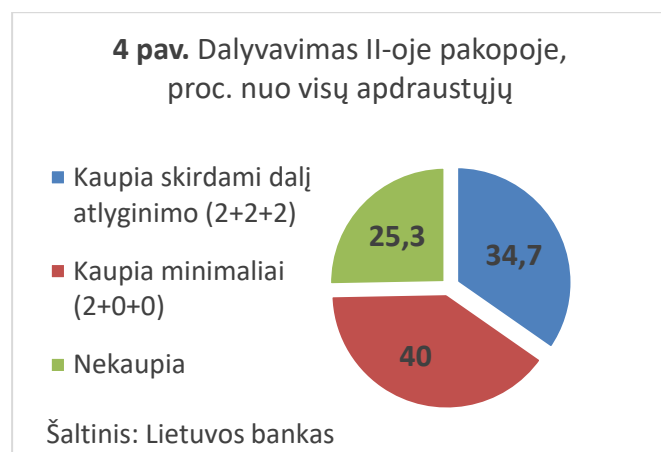
Valstybinių pensijų sistema veikia atskirai nuo socialinio draudimo sistemos ir suteikia galimybę asmenims gauti net ir 4 skirtingas pensijų rūšis vienu metu. 2016 m. duomenimis²² didžiausios vidutinės valstybinės pensijos buvo: signatarų rentos (1266 Eur), rentos buvusiems sportininkams (1182 Eur), teisėjų valstybinės pensijos (908 Eur).

Valstybinių pensijų mokėjimas neatitinka pensijų sistemos paskirties – už išskirtinius nuopelnus, laimėjimus ar profesinius pasiekimus gali būti

skatinama premijomis ar kitokiomis išmokomis, bet ne pensijomis.

1.3. Aprėptis ir paskatos kaupti

Lietuvoje tiek II-oje, tiek III-oje pensijų pakopoje dalyvaujančių žmonių skaičius nuosekliai auga. 2018 m. duomenimis iš viso valstybiniu socialiniu draudimu apdraustų asmenų skaičius siekia 1 741 400, iš jų 1 287 300 dalyvauja II-os pakopos pensijų kaupime.²³ Apie 34,7 proc. visų apdraustųjų kaupia maksimaliai 2+2+2, apie 40 proc. kaupia 2+0+0 ir apie 25,3 proc. iš viso nekaupia (4 pav.).²⁴

III-oje pakopoje kaupiančių skaičius siekia apie 58 000 asmenų ir auga – per 2017 m. kaupiančiųjų skaičius padidėjo apie 12 proc.²⁵ Taigi Lietuvos pensijų kaupimo aprėptis dar nėra pakankama, tačiau ji yra auganti nepaisant radikalių pensijų kaupimo pokyčių praeityje ir gana didelio nepasitikėjimo pensijų sistema.

Paskatos kaupti

Nuo 2013 m. galioja 2 proc. nuo VDU subsidija, kurią gauna tie kaupiantieji, kurie patys prisideda prie kaupimo 2 proc. dalimi nuo savo atlyginimo. Ši subsidija įvesta kaip dalinė kompensacija už sumažintas įmokas nuo „Sodrai“ sumokamų mokesčių. 2009 m. Didesnė kaupimo įmokų dalis, priklausanti nuo asmens socialinio draudimo įmokų, o ne subsidijos nuo VDU, būtų teisingesnis kaupimo instrumentas. Tai lemtų

²⁰ Europos Komisijos duomenys

²¹ Lietuvos Statistikos Departamentas, p. 17,

<https://osp.stat.gov.lt/services-portlet/pub-edition-file?id=28540>

²² Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pateikiama informacija.

²³ „Sodros“ duomenys www.atvira.sodra.lt

²⁴ Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenys

²⁵ Lietuvos banko duomenys,

https://www.lb.lt/uploads/publications/docs/19269_c8d30bf01a9c931376e375b8daefbd95.pdf

didesnes paskatas dalyvauti socialinio draudimo sistemoje.

Mokestinės paskatos

Kaupiant III-osios pakopos pensijų fonduose galima pasinaudoti Gyventojų pajamų mokesčio (GPM) lengvata. Taip pat, kaupiant papildomą pensiją ne mažiau kaip 5 metus ir atsiimant išmoką ne anksčiau kaip likus 5 metams iki pensinio amžiaus bei pasinaudojus GPM lengvata, nereikia grąžinti mokesčių lengvatos.

Jei į darbuotojo pasirinktą III-osios pakopos pensijų fondą įmokas perveda darbdavys ir jos neviršija darbuotojo 25 proc. metinių su darbo santykiais susijusių pajamų, darbdaviui suteikiamos mokestinės lengvatos.

2016 m. pabaigoje įvestos GPM lengvatos įmokų lubos, nustato, kad GPM susigrąžinti deklaruojant pajamas galima nuo ne didesnės, nei 2000 Eur sumos. Toks pakeitimas neigiamai paveikė III-ąją pakopą ir 2017 m. lėmė įmokų į III-osios pakopos fondus sumažėjimą 6,2 proc.²⁶

Kitos paskatos

Tarp kitų paskatų kaupti bene svarbiausios yra asmens galimybės lanksčiai panaudoti savo sukauptą sumą pensijų fonduose. Šiuo metu galiojantys įstatymai reglamentuoja, kad II-osios pakopos dalyviams anuitetas tampa privalomas sukauptus apie 17 tūkst. Eur. Egzistuoja galimybė įsigyti atidėtąjį anuitetą, kurio mokėjimas būtų pradėtas vėliau, nei asmuo sulauks pensinio amžiaus. Likusius pinigus jis gautų vienkartinėmis ar periodinėmis išmokomis.

Pagal šiuo metu galiojančius įstatymus, įmokų į II-osios pakopos pensijų fondą už asmenį negali mokėti tretieji asmenys, tuo tarpu III-oje pakopoje kaupiantiems toks apribojimas nėra taikomas.

2. 2018 m. pensijų reformos įvertinimas

2018 m. pasiūlyta pensijų ir mokesčių reformos koncepcija iš esmės keistų pensijų modelį. Svarbiausi siūlymai:

1. Siūloma keisti kaupimo formulę, panaikinant „Sodrai“ sumokamų įmokų pervedimą į II-osios pakopos pensijų fondus.
2. Automatiškai įtraukti nekaupiančius asmenis į privatų kaupimą.
3. Atskirti bazinę ir individualiąją pensijos dalis ir bazinę pensiją mokėti ne iš „Sodros“, o iš valstybės biudžeto.
4. Anuitetų mokėtojo už privačiai sukauptas lėšas funkciją priskirti išimtinai „Sodrai“.
5. Mažinti galimus atskaitymus nuo turimo turto II-osios pakopos pensijų fonduose.
6. Mažinti socialinio draudimo įmokas ir įvesti įmokų „lubas“ uždirbantiems daugiau nei 60 VDU per metus.

Šiuos siūlymus įvertiname pagal prieš tai išskirtus pensijų modelio kriterijus.

2.1. Pensijų sistemos tvarumas

Pirma, nuo įmokų nepriklausančios bazinės pensijos mokėjimas iš valstybės biudžeto ir saugiklių jos didinimui nebuvimas gali lemti neatsakingą išmokų didinimą iš visiškai su socialinio draudimo įmokomis nesusijusių pajamų. Politiniai sprendimai trumpuoju laikotarpiu didins spaudimą viešiesiems finansams ir sistemą gali padaryti nestabilia ekonominės krizės bei demografinio šoko atveju.

Antra, „Sodra“ nutolsta nuo 2000 m. iškelto tikslo mažinti einamaisiais mokėjimais grįstą pensijų draudimo sistemą ir palaipsniui pereiti prie kaupiamosios. Šiuo požiūriu iškyla grėsmė, kad kaupimas bus įtvirtintas ne kaip sudėtinė pensijų sistemos dalis, bet kaip papildomas elementas.

Trečia, „Sodra“ taip pat perimtų funkciją, kurią šiuo metu atlieka privatus verslas – teikia anuiteto mokėjimų paslaugą už privačiai sukauptas lėšas. Toks žingsnis vertintinas kaip dar vienos „Sodros“ funkcijos – gyvenimo trukmės rizikos už privačiai sukauptas lėšas – prisiėmimas. Valstybinis pensijų anuiteto tiekėjas už

²⁶ <https://www.vz.lt/rinkos/2018/02/11/lubu-ivedimo-kartelinurije-draudikaivellaukia-rinkos-augimo>

privačiai sukauptas lėšas egzistuoja vos keliose pasaulio valstybėse, dalyje jų, tokios agentūros konkuruoja su privačiais anuitetų tiekėjais.

2.2. Pensijų pakankamumas

Siekis praplėsti kaupiančiųjų skaičių gali turėti teigiamą poveikį pakeitimo normos augimui. Tačiau pensijų formulės pokyčiai ir nuostatos, kuria 2020 m. 3,5 proc. iš „Sodros“ įmokų bus pervedama kaupimui, atsisakymas reikš maksimaliai kaupiančiųjų teisėtų lūkesčių pažeidimą. Siūloma reforma užprogramuoja pasidalijimą tarp pasirengimo senatvei strategijų: vieni asmenys kaups ir gaus pensiją iš „Sodros“ taip gerokai ją pasididindami, kiti – liks tik einamuoju finansavimu grįstoje sistemoje. Tai neleis pasiekti geriausios įmanomos pakeitimo normos, o norint užtikrinti pakankamą pajamų lygį nekaupusiems asmenims senatvėje, reikėtų iš esmės didinti viešąsias išlaidas pensijoms kitų išlaidų sąskaita.

Antra, griežtėjančios pensijų fondų reglamentavimo taisyklės ir mažinami maksimalūs atskaitymai nuo sukaupto turto gali mažinti konkurenciją pensijų fondų sektoriuje ir priversti juos pasirinkti pigesnes investavimo strategijas. Tai gali lemti mažėjantį fondų pelningumą ir mažesnę investavimo grąžą.

Trečia, socialinio draudimo įmokos su išmokomis taptų labiau susietos per „Sodros“ įmokų lubų įvedimą. Reformoje numatyta iki 2021 m. pasiekti 60 VDU per metus siekiančias socialinio draudimo lubas. Tai turėtų ateityje sumažinti atotrūkį tarp įmokų ir išmokų.

Ketvirta, svarstoma pensijų sistemos reforma iš esmės nekeičia valstybinių pensijų reglamentavimo, todėl sistemoje paliekamas nepagrįstų išimčių egzistavimas.

2.3. Aprėptis ir paskatos kaupti

Pensijų sistemos aprėptis didės į II-osios pakopos kaupimą automatiškai įtraukiant apdraustuosius, tačiau pensijų kaupimo formulės pakeitimas bei tai, jog anuiteto teikėju siūloma tik „Sodra“, gali paskatinti nepasitikėjimą sistema. Taip pat, nebeliks anuiteto garantuotam laikotarpiui pasirinkimo, o atidėti anuiteto mokėjimą bus galima ne pasirinktam terminui, o tik vienam terminui – iki 85 m. Tai gali mažinti paskatas kaupti.

Socialinio draudimo mokesčių mažinimas, jei toks bus patvirtintas, ir II-osios pensijų pakopos pakeitimai, kuriais darbdaviui į darbuotojo II-osios pakopos pensijų fondą pervedant papildomas įmokas yra suteikiamos mokesčių lengvatos, yra žingsnis paskatų taupyti didinimo kryptimi ir vertinami teigiamai.

Išvados

Lietuvos pensijų sistema yra įstrigusi reformoje bandydama suderinti einamuoju finansavimu ir kaupimu grįstas sistemas ir neužtikrindama pakankamo kaupimo tempo didelei daliai kaupiančiųjų.

1. Einamųjų metų „Sodros“ biudžetas yra itin priklausomas nuo politinių sprendimų, perskirstantis biudžetą tarp skirtingų draudimų rūšių. Visa tai lemia, kad „Sodra“ 2017 m. pabaigoje turėjo 3,6 mlrd. Eur skolą, kuri buvo pridėta prie 17 mlrd. Eur siekiančios valstybės skolos.
2. Pensijų sistemos Lietuvoje tvarumui didelę įtaką darys numatomi demografiniai pokyčiai. Pensijoms reikalinga lėšų dalis nuo BVP ateityje gali padvigubėti dėl to kuo daugiau pensijoms reikalingų lėšų bus padengiama iš sukauptų lėšų privačiuose fonduose, tuo mažesnis spaudimas teks viešiesiems finansams.
3. „Sodros“ biudžete įmokos su išmokomis nėra susietos – pensijų socialinio draudimo įmokų surenkama 11 proc. daugiau, nei išmokama. Susiejus įmokas su išmokomis trumpuoju laikotarpiu, pakaktų lėšų „Sodros“ įmokų dalies didinimui į II-ąją pakopą iki 3,5 proc.
4. Lietuvoje vidutinė pensijų pakeitimo norma yra 10 procentinių punktų mažesnė nei Europos Sąjungos vidurkis, o jos nuokrypis pagal skirtingas pajamų grupes – vienas aukščiausių Bendrijoje. Daugiau uždirbusių asmenų pakeitimo norma vidutiniškai bus net 29 procentiniais punktais mažesnė nei mažai uždirbusių.
5. Pensijų fonduose sukauptas turtas nuo BVP bei vidutinis fondų dydis Lietuvoje yra mažiausias iš Baltijos valstybių, o pačių fondų valdytojų skaičius sumažėjo nuo 14 iki 5. Tai gali neigiamai veikti pensijų pakeitimo normą ir apsunkinti masto ekonomijos teikiamą naudą.
6. 2018 m. Vyriausybės pateiktas pensijų reformos paketas vertintinas kaip atsisakymas 2000 m. iškelto tikslo palaipsniui pereiti nuo einamuoju finansavimu

grįstos sistemos link kaupiamosios (ar bent didinti kaupiamosios dalį einamuoju finansavimu grįstos sąskaita). Pensijų formulės pakeitimai lemia tai, kad einamaisiais mokėjimais ir kaupimu grįstos sistemos tampa dar labiau atsietos viena nuo kitos. Dėl to kyla grėsmė, kad sisteminės pensijų draudimo ydos nebus išspręstos.

7. Mažinami maksimalūs atskaitymai nuo sukaupto turto gali paskatinti pasyvų investicinių portfelių valdymą ir mažesnę jų grąžą. Yra rizika, kad pensijų fondų rinka toliau koncentruosis, o pakeitimo norma neaugs.
8. Siekis įtraukti nekaupusius ar kaupusius minimaliai (2+0+0) į pensijų kaupimo sistemą yra tinkama reformos kryptis, tačiau tą galima daryti ir nekeičiant kitų pensijų modelio parametrų.